

Wasilewski, Tadeusz

Helena księżniczka znojemska, żona Kazimierza II Sprawiedliwego : przyczynek do dziejów stosunków polsko-czeskich w XII-XIII w.

Przegląd Historyczny 69/1, 115-120

1978

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

TADEUSZ WASILEWSKI

Helena księżniczka znojemska, żona Kazimierza II Sprawiedliwego

Przyczynek do dziejów stosunków polsko-czeskich w XII—XIII w.

Pochodzenie Heleny, żony Kazimierza Sprawiedliwego, jest dotąd nieznanie. Autorzy jej biografii Zofia Budkowa i Zbigniew Perzanowski stwierdzają krótko że, „sądząc z imienia była księżniczką ruską”¹. Nie przekonała ich zatem argumentacja Oswalda Balzera², który starał się wykazać, że Helena była córką Roścysława Mścislawicza, wielkiego księcia kijowskiego w latach 1159—1167³.

Pochodzenie Heleny próbował określić już Jan Długosz. Uważał on, że ojcem jej był Wsiewołod Mścislawicz, książę bełski, a małżeństwo jej z Kazimierzem II Sprawiedliwym datował na rok 1168⁴. Wykazywano już niejednokrotnie mylność tej informacji⁵. Kazimierz II Sprawiedliwy nie mógł poślubić córki swego siostrzeńca Wsiewołoda Mścislawicza urodzonego dopiero po 1160 r., młodszego brata Romana, księcia włodzimierskiego i halickiego⁶. W błąd wprowadził Długosza niewątpliwie późny latopis ruski⁷, wykorzystany również przez W. N. Tatiszczewa, który w przekazach zamieszczonych pod r. 1195 i 1205 nazywał „królowę” (Helenę — T. W.), matkę Leszka Białego, bratanicą księcia Romana Mścislawicza⁸. Ponieważ jedynym bratem Romana dłużej żyjącym był Wsiewołod bełski, latopis zbliżony do tego, którym posłużył się Tatiszczew nasunął Długoszowi wniosek, że właśnie Wsiewołod był ojcem Heleny.

¹ PSB t. IX, 1961, s. 358.

² O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895, III, 22, s. 184—186.

³ Spośród badaczy publikujących po 1945 r. pogląd Balzera uznał Br. Włodarski, *Sąsiedztwo polsko-ruskie w czasach Kazimierza Sprawiedliwego*, KH t. LXXV, 1969, nr 1, s. 6. W. Dworzaczek, *Genealogia*, Warszawa 1959, tabl. nr 3 i 28, uważał, że Helena była „zapewne” córką Roścysława, wielkiego księcia kijowskiego, lecz przyjął za S. Kętrzyńskiego, *Na marginesie „Genealogii Piastów”*, PH t. IX, 1931, s. 200—209, że była ona dopiero drugą żoną Kazimierza Sprawiedliwego, poślubioną około 1186/1186 r. Przyjęcie hipotezy Kętrzyńskiego o dwóch żonach Sprawiedliwego podważa pogląd Balzera o Roścysławie jako ojcu księżny Heleny, gdyż Kazimierz Sprawiedliwy mógłby około 1163 r. poślubić córkę wielkiego księcia kijowskiego, nie miało jednak uzasadnienia jego małżeństwo w 1185 lub 1186 r. z co najmniej dwudziestoletnią siostrą Dawida, księcia smoleńskiego i Ruryka, księcia owruckiego, byłego wielkiego księcia kijowskiego w latach 1173, 1180—1181.

⁴ *Joannis Dlugossi Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae, liber V—VI, Varsaviae 1973, p. 87.*

⁵ I. Linniczenko, *Wzajemnyja odnoszenija Rusi i Polski do połowiny XIV stoletia* cz. I: *Rus i Polska do konca 12 wieka*, Kiew 1884, s. 63—64; O. Balzer, op. cit., s. 184—185.

⁶ Por. O. Balzer, op. cit., s. 258—260; W. Dworzaczek, op. cit., tabl. 27.

⁷ O źródłach latopisarskich Długosza por. ostatnio J. A. Limonow, *Russkie istoczniki Jana Długosza po istorii Kiewskoj Rusi*, [w:] *Problemy istorii feodalnoj Rossii. Sbornik statej k 60-letiju prof. W. W. Mawrodina*, Leningrad 1971, s. 76—81.

⁸ W. N. Tatiszczew, *Istorija Rossijskaja* t. IV, Moskwa 1964, s. 319—331. Wydawca *Letopis... po Kenigsbergskomu spisku do 1206 goda* zamieścił fragment przekazu Tatiszczewa o wydarzeniach 1205 r. w swej edycji, „Biblioteka rossijskaja istoriczeskaja” cz. I, Sankt-Peterburg 1767, s. 300.

O. Balzer po odrzuceniu poglądu Długosza próbował ustalić pochodzenie Heleny w oparciu o przekaz Latopisu Hipackiego, według którego Leszek Biały nazywał Mściśława Udałego Mściśławicza, wnuka Roścysława, swym bratem⁹. Termin ten można interpretować nie tylko jako oddający stosunek pokrewieństwa między nimi, lecz również znacznie szerzej jako podkreślenie zawartego między nimi porozumienia o współdziałaniu, gdyż wyraz „brat” oznaczał w języku staroruskim również sojusznika¹⁰. Leszek Biały zwracając się do Mściśława Udałego *brat mi jesi* przypominałby tylko tymi słowami o ich współpracy politycznej.

Gdybyśmy jednak koniecznie pragnęli widzieć w określeniu „brat” stwierdzenie związku pokrewieństwa, powinniśmy pamiętać o parokrotnych bliskich więzach powinowactwa między tymi obu książętami. Mściśław Udały był stryjeczno-stryjecznym bratem Ingwara, teścia Leszka Białego, a ciotecznym bratem Światosława, teścia Konrada Mazowieckiego. Nie możemy również wykluczyć możliwości, że wyraz „brat” stwierdzał pokrewieństwo obu książąt, lecz niekoniecznie przez Helenę, matkę Leszka Białego, gdyż nie wiemy, kim była rodzona babka Mściśława Udałego, żona Roścysława, wielkiego księcia kijowskiego. Mogła nią być nawet Piaśtówna, lub córka Piaśtówny ze względu na bliską współpracę polityczną dwóch seniorów: Roścysława kijowskiego i Bolesława Kędzierzawego, umacnianą zazwyczaj małżeństwami¹¹. Opowiadamy się jednak za pierwszą ewentualnością i uważamy, że w cytowanym fragmencie latopisu termin „brat” oznacza sojusznika.

Pokrewieństwem związanym przez Helenę wyjaśniał Balzer także inny przekaz Latopisu Hipackiego o przybyciu w 1238 r. książąt ruskich Michała i Roścysława do wuja ich — księcia Konrada Mazowieckiego¹². Książę Konrad był według Balzera wujem Roścysława jako syn Heleny i Kazimierza, gdyż Balzer zidentyfikował go mylnie z księciem Roścysławem Mściśławiczem, wnukiem rodzzonego według niego brata Heleny Dawida Roścysławicza¹³. Pomyłkę Balzera sprostował Br. Włodarski wykazując, że siostrzeńcem księcia Konrada był jedynie Michał czernihowski, wymieniony w powyższym przekazie wraz ze swym synem Roścysławem¹⁴.

W źródłach ruskich nie znajdujemy zatem żadnej wzmianki określającej pochodzenie księżny Heleny. Wzmiankę taką przekazał natomiast współczesny jej kronikarz Wincenty Kadłubek. Opisując w czwartej księdze swej kroniki wybuch buntu w Krakowie w 1191 r. przeciwko panowaniu księcia Kazimierza zaznaczył, że szerzyły się wieści, iż przeciwko buntownikom, na których czele stali syn Mieszka Starego (zapewne Bolesław) i kasztelan krakowski Henryk Kietlicz, idą wojska niezwyciężonego księcia czeskiego Konrada *qui quum esset frater iugalis Casimiri, nullo pacto amicissimorum intimi aut negligere debuit aut dissimulare potuit iniurias*¹⁵. Termin *iugalis* jest synonimem określenia *coniunx* i oznacza małżonka lub małżonkę; *frater iugalis Casimiri* może być więc tylko „bratem przez małżonkę

⁹ *Ipatiewskaja Letopis* [cyt. dalej: Lat. Hip.], w: *Polnoje Sobranie Russkich Letopisiej* t. II, S. Peterburg 1908, col. 731, rok 1212.

¹⁰ Według I. I. Srezniewskiego, *Materiały dla słowarza drevniruskago jazyka* t. I, Sankt-Peterburg 1893, col. 172—173 termin „brat” miał również znaczenie *socius*. Według *Stowarija russkogo jazyka XI—XVIII ww.*, wyp. I (A-B), Moskwa 1975, s. 319, określano tym terminem z dodatkami *rownyj*, *motodszyj* równość lub starszeństwo w stosunkach między kniaziami.

¹¹ B. Włodarski, *Sojusz dwóch seniorów (Ze stosunków polsko-ruskich w XII wieku)*, [w:] *Polska-Stowiańszczyzna-Europa. Studia ku uczczeniu profesora Kazimierza Tymienieckiego*, Poznań 1970, s. 362; tenże, *Sąsiedztwo polsko-ruskie*, s. 6.

¹² Lat. Hip., col. 783.

¹³ O. Balzer, *op. cit.*, s. 258.

¹⁴ B. Włodarski, *Rola Konrada Mazowieckiego w stosunkach polsko-ruskich*, Lwów 1936, s. 22; tenże, *Sąsiedztwo polsko-ruskie*, s. 7, przyp. 13.

¹⁵ *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, lib. IV, 16, wyd. A. Bielowski, MPH t. II, Lwów 1872, p. 417.

Kazimierza”, czyli jego szwagrem¹⁶. Przekład: „powinowaty Kazimierza”, dokonany po raz pierwszy przez A. Józefczyka i M. Studzińskiego w 1862 r.¹⁷ był zapewne wynikiem sugestii płynącej z przekazu Długosza o ruskim pochodzeniu Heleny uznawanego wówczas przez wszystkich historyków za wiarygodny. Nie mogła zatem być jako Rusinka siostrą księcia Czech.

Książę Konrad III nie był w żaden inny sposób spowinowacony z Kazimierzem, gdyż trudno przyjąć by mistrz Wincenty uznał, że powinowactwo między nimi powstało przez małżeństwa ich dalekich krewnych: dwóch siostr Salomei, matki Kazimierza, z dwoma stryjeczno-stryjecznymi braćmi księcia Lutolda, dziada Konrada III¹⁸. Wszystkie te osoby już od dawna zmarły nie pozostawiając potomstwa; wygasło więc powstałe niegdyś powinowactwo. Kadłubek zresztą wyraźnie zaznaczył, że Konrad III był szwagrem tylko Kazimierza, a nie Mieszka Starego, skoro Konrad *aut negligere debuit aut dissimulare potuit iniurias* wobec Kazimierza, a nie Mieszka, który walczył przeciw o swe słuszne prawa senioralne. Jako szwagier Kazimierza Konrad III występował w sporze obu braci nie jako mediator, lecz jako potencjalny sprzymierzeniec księcia Kazimierza, przed którym stronnicy Mieszka Starego uciekali z Krakowa na samą wieść o jego zbliżaniu się.

Konrad III został księciem znojemskim po ojcu Konradzie II, a od 1173 r. był również księciem brneńskim. W 1182 r. obwołano go księciem Czech, lecz w wyniku mediacji cesarza Fryderyka Barbarossy otrzymał jedynie Morawy jako odrębne margrabstwo stanowiące lenno Rzeszy Niemieckiej. Tron czeski w Pradze objął w 1189 r. i przybrał wówczas nowe imię Otto. Był synem Konrada II, księcia znojemskiego, przez długie lata przywódcy opozycji juniorów przeciwko zwierzchnim książętom Czech¹⁹. Konrad II, książę znojemski od 1123 r., poślubił w 1134 r. Marię, córkę wielkiego żupana serbskiego Urosza, siostrę królowej węgierskiej Heleny. Doniósł o tym Kanonik Wyszehradzki: *Sobieslaus levirum suum, regem Ungarorum rogabat, quatenus sororem coniugis suae, videlicet reginae, principi Conrado znoymensi in coniugium traderet*²⁰. Szwagrem (*levir*) księcia Sobiesława I był król Węgier Bela II Słupy, który według „*Chronicon pictum Vindobonense*” poślubił jeszcze w czasie panowania króla Stefana *filiam Uros comitis magni*, noszącą imię Helena, matkę Gejzy, Władysława, Stefana i Almusa²¹. Przez związek Konrada II z siostrą królowej Sobiesław I pragnął według Kanonika Wyszehradzkiego umocnić sojusz z królem Belą II. Małżeństwo to zostało zawarte na Węgrzech, dokąd udał się książę Konrad²². Poślubiona przez niego córka wielkiego żupana Urosza nosiła imię Marii, gdyż jako księżna Maria, wdowa po Konradzie II, ufundowała w 1190 r. z synem Konradem III Ottonem, księciem Czech, klasztor premonstratenski w Louce pod Znojmem²³.

¹⁶ Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* t. IV, Graz 1954, p. 444. Analogicznie *frater avuncularis* jest bratem wujecznym, *frater avails* bratem przez babkę, a *frater maternalis* przez matkę. Por. *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce* t. IV, z. 3 (31), Wrocław 1976, s. 366.

¹⁷ *Magistri Vincentii episcopi Cracoviensis Chronicon Polonorum sive originale regum et principum Poloniae*, ed. A. Przędziecki. Interpretatione Polonica addita opere A. Józefczyk — M. Studziński, Cracoviae 1862.

¹⁸ Wspólnym przodkiem po mieczu obu małżonków dwóch hrabianek Bergu i księcia Lutolda był Brzetysław I, książę Czech (1034—1055), było to więc bardzo już odległe w XII w. pokrewieństwo.

¹⁹ V. Novotný, *Ceske Dějiny* t. I, cz. I: *Od Břetislava II do Přemysla I*, Praha 1913 (według indeksu).

²⁰ *Fontes Rerum Bohemicarum* t. II, Praha 1874, p. 219.

²¹ *Scriptores Rerum Hungaricarum* t. I, ed. E. Szentpétery, Budapestini 1937, p. 443, 446.

²² Kanonik Wyszehradzki pod 1034 r. (*Fontes Rerum Bohemicarum* t. II, p. 219 n.).

²³ *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae* t. I, ed. G. Friedrich, Pragae 1904—1907, p. 299—301, nr 326.

Nie znamy daty urodzin Konrada III. J. Demel przypuszczał, że urodził się w 1136 r., gdyż był drugim synem Konrada, młodszym bratem Ernesta, wymienionego w dokumentach z 1156 r.²⁴

Córka Konrada II Helena urodziła się zapewne wkrótce po tej dacie. Najwcześniej w 1163 r. poślubiła księcia Kazimierza, który powrócił wówczas z Niemiec, gdzie przebywał jako zakładnik. Data ślubu Kazimierza II i Heleny ustalił Balzer na rok 1163²⁵ na podstawie wzmianki Latopisu Hipackiego o wydaniu u schyłku 1178 r. przez księcia Kazimierza swej córki nieznanego imienia za Wsiewołoda Czerznego, syna Światosława Wsiewołodczyca, wielkiego księcia kijowskiego z linii Olegowiczów czernihowskich²⁶. Sojusz zawarty przez Kazimierza II z Olegowiczami bezpośrednio po objęciu przezeń tronu krakowskiego skierowany był przeciwko Mieszkowi Staremu i jego sprzymierzeńcom Monomachowiczom, z którymi wiązało Mieszka jego drugie małżeństwo z Eudoksją, córką Izjasława II Pantelejmona, a bratanicą Roścysława i Michała, wielkich książąt kijowskich. Układ sojuszków jaki wytworzył się po 1177 r. — polegający na współpracy Mieszka Starego z Monomachowiczami a Kazimierza II z Olegowiczami staje się zrozumiały dopiero po odrzuceniu hipotezy o przypuszczalnym przymierzu Kazimierza II z Roścysławem I, wynikającym z rzekomego małżeństwa Kazimierza II z jego córką²⁷.

Balzer ustalając datę ślubu Kazimierza z Heleną wychodził z założenia, że córka ich została wysłana na Ruś do męża najwcześniej w wieku lat czternastu, urodziła się zatem przypuszczalnie w 1164 r. Dla umocnienia niezbędnych sojuszków wysyłano jednak nieraz nawet trzyletnie córki na dwór ich przyszłego teścia²⁸, mogła więc córka Kazimierza udać się na Ruś nie mając nawet dziesięciu lat życia. Datę małżeństwa Kazimierza z Heleną wyznacza zatem dokładnie wzmianka Rocznika Krakowskiego zamieszczona pod r. 1168 o śmierci księcia Kazimierza, syna Kazimierza²⁹. Jeśli dziecko to miało w chwili śmierci tylko kilka miesięcy, to małżeństwo jego rodziców zostało zawarte najpóźniej w 1167 r. Przemawiałoby to przeciw wiarogodności daty ślubu Kazimierza z Heleną podanej przez Długosza (1168 r.), którą zakwestionował już A. Semkowicz³⁰. Małżeństwo to zostało zawarte w związku z objęciem przez Kazimierza po śmierci Henryka własnej dzielnicy wiślickiej. Ustalamy zatem przypuszczalną datę małżeństwa Kazimierza z Heleną na lata 1166—1167, a jej urodzin w przybliżeniu na lata 1140—1142, gdyż uważamy, że poślubiła Kazimierza wkrótce po ukończeniu czternastu lat życia, skoro jeszcze w 1186/1187 i 1187/1188 urodziła mu, mając 44 do 46 lat życia, dwóch synów: Leszka Białego i Konrada. Młodszy Konrad otrzymał imię po swym dziadzie macierzystym Konradzie II i wuju Konradzie III Ottonie, który w roku jego urodzenia był potężnym margrabią morawskim i przypuszczalnym następcą tronu czeskiego. Nie miał natomiast księżę Kazimierz II innych krewnych o imieniu Konrad, poza bratankiem Konradem, księciem głogowskim.

Stanisław Kętrzyński uważał, że Helena była drugą żoną Kazimierza II, poślubioną około 1185 r., na tej podstawie, że nie mamy wzmianki o dzieciach Kazimierza II urodzonych między 1168 a 1186 rokiem. Leszek Biały a następnie Konrad

²⁴ J. Demel, *Konrad Ota, první markrabě Moravsky*, „Casopis Matice Moravské” r. XVIII, 1894, nr 1, s. 38—48.

²⁵ O. Balzer, *op. cit.*, III, 22 VI, 1, s. 185—186, 259.

²⁶ Lat. Hip., col. 612.

²⁷ Istnienie porozumienia Kazimierza z Roścysławem także po 1177 r. przyjmuje B. Włodarski, *Sąsiedztwo polsko-ruskie*, s. 6.

²⁸ Córka Bolesława Krzywoustego Agnieszka została wysłana jako trzyletnie dziecko w 1140/41 r. na Ruś (MPH t. II, s. 4). Por. K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1975, s. 318.

²⁹ MPH t. II, s. 834; O. Balzer, *op. cit.*, VI, 1, s. 260.

³⁰ A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór Dziejów Polskich Jana Długosza (do roku 1384)*, Kraków, s. 185.

urodziliby się — według Kętrzyńskiego — po 18 latach niepłodności żony Kazimierze poślubionej w 1163 r.³¹. Argumentacja ta jest niesłychanie wątpliwa i niepewna. Okres 18-letniej niepłodności należy skrócić, gdyż córka Kazimierza wydana na Ruś mogła urodzić się nawet około 1170 r. Jest to ponadto argumentacja *ex silentio*, gdyż nie wiemy, czy książę Kazimierz nie miał innych córek urodzonych w latach 1170—1185, lub dzieci zmarłych w wieku niedojrzałym i nieodnotowanych w rocznikach, które nie przekazały nawet daty urodzin jego nowego dziedzica Leszka Białego i notowały zazwyczaj tylko zgon. Uważamy zatem, że książę Kazimierz miał tylko jedną żonę Helenę, co zdaje się również potwierdzać przekaz Długosza o jego ślubie z Heleną w 1168 r. Długosz mógł znaleźć to imię niekoniecznie tylko w dokumencie z 1189 r., lecz także we wcześniejszych zapiskach.

Małżeństwo księcia Kazimierza z Heleną zawarte po jego powrocie z Niemiec, który nastąpił najwcześniej w 1163 r., wywołała konieczność szukania przez obu jego starszych braci: Bolesława Kędzierzawego i Mieszka wielkopolskiego nowych sojuszników. Obaj czuli się zagrożeni powrotem do Polski trzech synów Władysława Wygnańca, którym zmuszeni byli zwrócić w 1163 r. dzielnicę śląską. Tradycyjnymi sojusznikami Władysławowiczów śląskich byli: cesarz Fryderyk I Barbarossa, król Czech Władysław II i jego syn Fryderyk (Bedrzych), ich brat cioteczny. W tej sytuacji sojusz z książętami morawskimi, przywódcami opozycji w Czechach, był dla obu Bolesławowiczów polskich pożądany tym bardziej, że w latach 1166—1172 prowadzili zacięte walki z Władysławowiczami śląskimi. Nie wiemy, czy księciem znojemskim był w 1163 r. jeszcze Konrad II, czy już jego syn Konrad III. Małżeństwo młodego Kazimierza z Heleną, siostrzenicą królowej węgierskiej Heleny, po której wzięła imię, a siostrą cioteczną króla Gejzy II (1141—1162), umacniało również związki Bolesławowiczów z dworem węgierskim, osłabione po śmierci pierwszej żony Mieszka Starego Elżbiety królowej węgierskiej.

Na zakończenie zwróćmy uwagę na kilka momentów związanych bezpośrednio z osobą Heleny.

Do krewnych Piastów małopolsko-mazowieckich należał dzięki związkowi Kazimierza II z Heleną biskup krakowski Prokop³². Bolesław Wstydlivy nazwał go w dokumencie wystawionym w 1278 r. *nepos carissimus*³³, a Leszek Czarny w 1286 r. swym *cognatus*³⁴. Obaj ci książęta byli spokrewnieni z Prokopem przez swą wspólną babkę Helenę, a nie przez swe matki, jak mylnie przypuszczał Długosz, który uważał, że Leszek Czarny spokrewniony był z Prokopem przez matkę: *ex parte matris cognatus*³⁵. Czeskie pochodzenie Prokopa wyjaśnia genezę jego imienia i pozwala ustalić jego patrona, popularnego w Czechach od czasu kanonizacji świętego Prokopa. Nie znajdujemy natomiast w tym czasie na Rusi śladów występowania kultu jakiegokolwiek Prokopiosa i imienia Prokopij. Niezrozumiała byłaby również kariera kościelna Rusina ochrzczonego w kościele wschodnim aż do obieralnej wówczas godności biskupa krakowskiego. Pochodzenie Prokopa rzuca nowe światło na pojawienie się zapewne w drugiej połowie XIII w. kultu świętego Prokopa czeskiego w diecezji krakowskiej, a być może także tłumaczy wystąpienie kultu świętych słowiańskich w Małopolsce³⁶.

W wiślickim kościele kanonickim fundowanym w drugiej połowie XII w. przez męża księżny Heleny Kazimierza II przechowywany był w XIV—XV wieku ka-

³¹ S. Kętrzyński, *Na marginesie „Genealogii Piastów”*, PH t. XXIX, 1931, s. 200—209.

³² O. Balzer, *op. cit.*, s. 265.

³³ KDMłp. t. I, nr 94, s. 112.

³⁴ KDKK t. I, nr 86, s. 119.

³⁵ *Pomniki Dziejowe Polski*, seria II, t. X, 2: *Katalogi biskupów krakowskich*, wyd. J. Szymański, Warszawa 1974, s. 182.

³⁶ T. Lehr-Splawiński uważał, że kult świętych słowiańskich szerzyli benedyktyni krakowscy. Por. J. Szymański, *Czy w Polsce istniał obrządek rzymsko-słowiański?*, „Zeszyty Naukowe KUL” r. VI, 1963, z. 2, s. 46 i przyp. 23.

lendarz pisany w latach 1360—1370 w języku polskim. J. Zatey stwierdził, że „kalendarz nasz miał postać kalendarza kościoła katolickiego, spotykanego w Polsce już może w XII w. o ile nie wcześniej wprowadzonego, przynajmniej w części wraz z wpływami benedyktyńskimi i zachodnimi”. Przypuszczał też, że „przepisano go ze starego wiślickiego kalendarza którejs z dawniejszych ksiąg”³⁷. Możemy zatem przypuścić, że pierwowzór kalendarza wiślickiego wymieniającego wśród świętych św. Gorazda w dniu 17 lipca należał do pierwotnego wyposażenia kolegiaty wiślickiej, przekazanego przez jej fundatorów: księcia Kazimierza i Helenę, księżniczkę znojemską. Tłumaczyłoby to zaznaczenie w nim święta św. Gorazda, jeśli przypuścimy, że pierwowzór ów trafił do Wiślicy z Czech.

Księżna Helena utrzymywała kontakty ze swą ojczyzną. Nieprzypadkowo zapewne w latach dziewięćdziesiątych XII wieku żoną kasztelana krakowskiego — *prefectus urbis* według żywotu Hroznaty — była Wojsława, rodzona siostra tego czeskiego możnowładcy, fundatora klasztoru premonstratenskiego w Tepli. Po owodowieniu Wojsława powróciła po 1197 r. do Czech, aby założyć w nim żeński klasztor premonstratensek w Chotešowie³⁸. Księżna Helena wzięła zapewne udział w tej fundacji, jak i w fundacji swej matki Marii i brata księcia Konrada III, twórców premonstratenskiego klasztoru w Louce pod Znojmem, gdyż o jej aktywności na rzecz premonstratensów świadczy umieszczenie daty dziennej jej zgonu w nekrologach klasztorów premonstratenskich świętego Wincentego we Wrocławiu pod 2 kwietnia i zwierzynieckim pod Krakowem (mylnie pod 28 września)³⁹.

Księżnie Helenie i jej ewentualnemu czesko-węgierskiemu otoczeniu przypisujemy również udział w nadaniu książęcemu dworowi wiślickiemu roli wybitnego ośrodka kultury romańskiej. Dwór znojemski, na którym wychowała się Helena, popierał działalność budowniczą i artystyczną związaną ściśle z dorobkiem czeskiego piśmiennictwa historycznego, przedstawiającego dzieje panującej w Czechach dynastii. Świadczy o tym słynny „Cykl Przemysławski” — seria fresków zachowana w kaplicy Panny Marii i św. Katarzyny w grodzie znojemskim, przedstawiająca dzieje czeskiej dynastii od sceny powołania Przemysła od pług na księcia Czech. Malowidła te polecił wykonać w 1134 r. jak świadczy o tym odkryta inskrypcja, *dux Conradus secundus*⁴⁰. Zwraca uwagę wykonanie malowideł w roku ślubu Konrada z Marią serbską, lecz zapewne już po jego powrocie z Węgier, gdyż ksiądz Konrad z żoną zostali przedstawieni w kaplicy jako para fundatorów. Sceny przedstawiające fundatorów odkryto dotąd w całej Europie środkowej jedynie w Znojmie i Wiślicy⁴¹. Czy nie jest to wyłącznie przypadek, wykażą dalsze badania nad ewentualnymi związkami między tymi dwoma ośrodkami powiązanymi poprzez Konrada II i jego córkę Helenę. W badaniach tych należy uwzględnić również dwór węgierski ulegający wpływom kultury francuskiej, o czym świadczy chociażby francuska forma imienia Otto — Odo, noszona przez syna królowy węgierskiej Odoni Mieszkwica, a także wpływ francuskich *gesta* widoczny w dziele historycznym Anonima, notariusza króla Beli II, dostrzegalny również w dziełach związanych z dworem Kazimierza Sprawiedliwego — romansie o Walgierzu Wdałym i kronice polskiej mistrza Wincentego Kadłubka.

³⁷ J. Zatey, *O kilku przepadłych zabytkach rękopiśmiennych Biblioteki Narodowej w Warszawie*. I: *Polski kalendarz z XIV w.*, [w:] *Studia z dziejów kultury*, Warszawa 1949, s. 73—86, zwłaszcza s. 76, 77.

³⁸ *Vita fratris Hroznatae...*, [w:] *Fontes Rerum Bohemicarum* t. I, Praha 1873, s. 374—379; V. Novotný, op. cit., t. I, cz. III: *Čechy Kralovské za Přemysla I a Václava I* (1197—1253), Praha 1928 (według indeksu).

³⁹ Cz. Deptuła, *O niektórych źródłach do historii zakonu premonstratenskiego w Polsce w XII i XIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” t. XXII, 1971, s. 216.

⁴⁰ J. Masin, *Románska nástěnná malba v Čechách a na Moravě*, Praha 1951, s. 17—24.

⁴¹ Por. A. Tomaszewski, *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgier*, Wrocław 1974, s. 348.